

KÜLTÜREL İFADELERİN ÇEŞİTLİLİĞİNİN KORUNMASI VE GELİŞTİRİLMESİ SÖZLEŞMESİ'NİN ÇELİŞKİLERİ VE ELEŞTİRİSİ

Contradictions and Criticism of Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions

Yrd. Doç. Dr. Özlem OĞUZHAN*

ÖZ

Bu çalışmada UNESCO tarafından 2005 yılında sunulan “Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi”ndeki çelişkilere odaklanılarak, sözleşme eleştirel bir bakışla ele alınmaktadır. Çalışma, sözleşmedeki iki temel kavramı mesele edinmektedir: “sürdürülebilir kalkınma” ve “kültürel endüstri”. İlk kavramla kültürü sürdürülebilir kalkınmanın aracı kılma ve endüstriyel bir ürün olarak konumlandırma amacı tartışılmaktadır. Sözleşme sürdürülebilir kalkınmayı her kültürün devamlılığının koşullarından biri olarak tanımlar. Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınmanın Batılı düşünme geleneğinin temel güdüsü olan “ilerleme”den referans aldığı iddia edilmektedir. Hristiyan teolojisinden başlayarak, modernleşme süreciyle devam eden ilerleme amacı, tarihsel süreç içinde kültürleri belirleyici bir ölçüte dönüşmüştür. Modernleşme sürecinin bir ürünü olan bu ölçütle Batı kültürü, yarattığı kültürler hiyerarşisinin tepesine kendisini yerleştirir ve diğer kültürleri bu tepeye göre konumlandırır. Küresel nitelik taşıyan bu sözleşme ikinci kavramla (“kültürel endüstri”), kültürel öğelerin pazara çıkarılma koşullarına adaptasyonunu onaylar. “Küreyerelleşme” ile tanımlanabilir olan bu süreçte gelenek ve kültürel değerler metalaşır. Pazarda ekonomik değere indirgenen kültür, kendisine özgü geleneğini kaybeder. Gelenek ve kültür arasındaki ilişkinin yerini, ilerleme amacına hizmet eden “kültür endüstrisi” alır. Böylece kültür, tektipleşir ve kendisine yabancılaşır. Bu çalışmada kültürel çeşitliliğin imkânlılığını iddia eden bu sözleşme metninin söylem analizi yapılmaktadır. Amaçlanan ise çalışmanın malzemesini oluşturan sözleşme metnine eleştirel bakış üzerinden kültür kavramının kültür endüstrisi/kültürel endüstri koşullarındaki anlamını ve sınırlarını sorunsallaştırmaktır.

Anahtar Kelimeler

Kültürel çeşitlilik, kültürel ifade, gelenek, kültür endüstrisi, sürdürülebilir kalkınma.

ABSTRACT

In this study “Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions” presented by UNESCO in 2005 is examined with a critical point of view focusing on some of the contradictory statements in the convention. These statements are discussed through two main concepts that are used in the convention: “sustainable development” and “cultural industry”. The first concept signifies culture as an industrial product. So culture becomes a means of sustainable development. The convention also defines “sustainable development” as one of the ultimate goals of every culture. But it depends on the idea of “progress” which is the fundamental motivation of the western way of thinking: historically the western culture is superior to other cultures. This global convention recognizes the adaptation of regional and local cultures to comply with the conditions of the global market through the second concept: “cultural industry”. In this process, which can also be defined through “glocalization”, the traditions and the cultural values are commodified. Thus global habits relying on consumption leads to cultural homogenization. In this study the convention text, which has the assertion on the potentials of cultural diversity, is discussed regarding its contradictions through discourse analysis. The aim of this study is to problematize the meaning and the boundaries of the concept of “culture” in culture industry/cultural industry conditions reflecting on the text of this convention with a critical point of view.

Key Words

Cultural diversity, cultural expression, tradition, culture industry, sustainable development

* Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü Öğretim Üyesi, ozlemoguzhan@gmail.com

Giriş

“Kültür” sosyal bilimlerin her alanında sıklıkla başvurulan, oldukça merkezî; ancak bir o kadar da müphem bir kavramdır. Kültürün merkezî ama aynı zamanda müphem olma niteliği küreselleşmiş dünya düzeninin yayıldığı ve yoğunlaştığı günümüz yaşamında farklı bağlamların etkisiyle daha da beslenmiş, bu iki zıt nitelik giderek örtüşmüştür. Bu durumun nedenlerinin başında gelen küresel çaptaki kaynak kullanımının ve gelir dağılımının eşitsizliği, yalnızca ekonomiyi değil; yaşamın sosyal ve bireysel boyutlarını, özellikle de şimdinin geçmişle ilişkisini yani geleneği etkilemiştir.

Bu önemli etkinin sonuçlarından belki de en dikkat çekicisi, geleneklerin ve farklı kültürel yapıların küresel sisteme uyum sağlayamamaları nedeniyle işlevlerini yitirmesi dolayısıyla yok olmaları ya da yok olmaya yüz tutmalarıdır. Küresel ekonominin dayattığı koşullar nedeniyle kâr biricik amaçtır ve küresel yaşam, bu amacın beslediği kültürel ortam etrafında örgütlenir. Hızın ve kârın, diğer bir deyişle ilerlemenin anahtar kelime olarak konumlandırıldığı yaşamda, kültürel çeşitlilikten söz etmek güçleşmiştir. Kültürlere -var olabilmeleri ve varlıklarını sürdürebilmeleri için ilerlemeyi temel amaç edinmiş egemen kültürle “uyumlulaşma” dışında bir yol kalmamıştır. Yani, ilerlemenin yol haritasını ekonomik değerlerle çizen Batı, kültürler hiyerarşisindeki birincil konumunu diğer kültürleri kendisine yakınlığına göre belirleyerek, pekiştirir. Batı-dışı kültürler ise bu yoldan sapmamak üzere, modern-

leşme gayretiyle geleneklerini yitirip Batı ile aynı hedefler doğrultusunda biçim almaya başlarlar.

Küreselleşme sürecinin neden olduğu bu uyumlulaşmaya paralel biçimde yaşantılanan kültürel tekipleşme problemi sosyal bilimciler tarafından yirminci yüzyılın başından itibaren ama özellikle ikinci yarısında artan yoğunlukla eleştiriye tâbi tutulmuştur. Eleştirinin kuramsal boyutunun yanında, örgütsel bakımdan da ulusal ve uluslararası birçok kurum ve örgüt, çeşitli platformlarda dile getirdikleri endişeleri ve önerileriyle soruna dikkat çekmişlerdir. Bu soruna ilişkin önerilerden birisi de UNESCO’nun 3-21 Ekim 2005 tarihleri arasında Paris’te toplanan Genel Konferansında kabul edilen “Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi”dir. Bu çalışmanın amacı, Sözleşme’nin giriş metnine ve maddelerine eleştirel bir bakışla yaklaşarak, sözleşmenin bölgesel, ulusal ve yerel kültürlerle nasıl bir varoluş ve kültürlerarası platformda konumlanış önerdiği sorusunu cevaplamaya çalışmaktır. Bu kuramsal çabanın yanı sıra, uygulama ayağında sözleşmenin Bakanlar Kurulunca görüşülmüş ve Türkiye Büyük Millet Meclisine onaylanmak üzere 2011 yılında sunulmuş olduğuna dikkat çekmek gereklidir.¹

Çalışmanın amacı, sözleşmenin içerdiği çelişkileri ortaya çıkararak, küreselleşme ve tek-ipleşme süreçlerinin kültüre etkilerini tartışmaktır. Dolayısıyla çalışmanın ana malzemesi sözleşme metnidir ve çalışmanın yöntemi, bu sözleşmenin söylem biçiminin ve içeriğinin eleştirisidir. Çalışmanın bölümleri sözleşmenin temel hedefle-

rini açığa vuran kavramlarla; “sürdürülebilir kalkınma” ve “kültür endüstrisi” ile belirlenmiştir. Bu kavramlar çerçevesinde sözleşmenin, temel kavramı olan “kültür”ü nasıl anladığı ve tanımladığı sorunsallaştırılacaktır.

Kültüre ve kültürel çeşitliliğe ilişkin dışarıdan hiçbir müdahalenin kültürleri desteklemek ya da yaşatmak amacına hizmet edemeyeceği kabulüyle bu çalışmanın temel iddiası; gelenek ve yerellekle tanımlanabilir olan kültürel çeşitliliğin “yukarıdan çeşitlendirmeye ya da korumaya almakla değil, aşağıdaki çeşitliliğe ve çeşitlenmeye ortak yaşam ölçütleri çerçevesinde imkân tanımakla” mümkün olduğudur. Öne sürülen iddianın genelde küreselleşme süreciyle ve özelde de bu sözleşmenin işaret ettiği kültürel ortamlarla gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığı, sözleşme metnindeki söylem biçimi ve çelişkileri üzerinden tartışılacaktır.

Kültürel Çeşitlilik ve Sürdürülebilir Kalkınma

Sözleşme, kültürel çeşitliliğin “insanlığın belirleyici bir niteliği”, “insanlığın ortak mirası” olduğu ve “korunması gerekliliğinin bilinci” iddialarıyla başlar ve hemen ardından kültürel çeşitliliği “sürdürülebilir kalkınmanın ana etkeni” olarak tanımlar. Ayrıca sözleşmenin giriş metninin üç cümlesinde sürdürülebilir kalkınmaya doğrudan işaret edilmektedir:

Kültürel çeşitliliğin, tercihlerin çeşitliliğini arttıran ve insani kapasiteler ile değerleri besleyen zengin ve çeşitli bir dünya yarattığının ve bu nedenle topluluklar, halklar ve uluslar için sürdürülebilir kalkınmanın ana etkeni olduğunun farkında olarak,” ...

“Kültürü stratejik bir unsur olarak, ulusal ve uluslararası kalkınma politikalarına ve yoksulluğun ortadan kalkmasına yaptığı özel vurgu ile Bileşmiş Milletler Milenyum Bildirisi’ni (2000) dikkate alarak, uluslararası kalkınma işbirliğine dâhil etmenin gerekliliğini vurgulayarak,”... “Somut olmayan ve maddi zenginlik kaynağı olarak geleneksel bilginin ve özellikle de yerli halkların bilgi sistemlerinin önemini ve bunların sürdürülebilir kalkınmaya sağladığı olumlu katkı ile uygun şekilde korunmaya ve geliştirilmeye olan ihtiyaçlarını kabul ederek,... (KİFAÇ, 1).

Ayrıca “sürdürülebilir kalkınma” kavramı sözleşmenin birçok maddesinde kullanılmakta, gereği ve önemli vurgulanmaktadır: 1. Maddenin “Amaçlar”, “f” bendinde; az gelişmiş ülkelerde “kültür ve kalkınma arasındaki bağlantının önemi”ne işaret edilir, 2. Maddenin “Rehber İlkeler” beşinci ilkesinde “Kalkınmanın Ekonomik ve Kültürel Yönlerinin Tanımlayıcılığı İlkesi”nde kültür, kalkınmanın ana etkenlerinden biri olarak tanımlanır ve yine 2. Maddenin beşinci ilkesinde “Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi”, kültürel çeşitliliğin kalkınmanın temel gerekliliği olduğu vurgulanır.

“Sürdürülebilir kalkınma” birçok bağlama ve tanıma sahiptir. Kavram ekolojik, toplumsal, pedagojik vb. boyutlara işaret etse de neredeyse tüm tanımlarını aynı potada toplayan niteliği, onun ekonomik bir kavram olmasıdır. Dolayısıyla kavramdaki temel vurgu ve hedef kuşkusuz ekonomiye ilişkin bağlamdır (Bossel, 1999: 2). Sürdürülebilir kalkınmanın tarihsel gelişimine bakıldığında, kavramın

düşünce den eylem alanına dönüşümü için gerçekleştirilen çalışmaların 1970'lerden itibaren hızlandığı söylenebilir. Küreselden yerele birçok düzeyde gerçekleştirilen akademik çalışmaların ve uluslararası toplantıların konusu olan bu kavramla işaret edilen eylem alanı; doğal kaynakları ve çevre sorunlarını, yabancı hayatı, kentleşme ve kent yönetimini, tarım ve kırsal kalkınmayı, tüketimi, eğitimi, nüfus politikalarını kapsamaktadır (Bozlağan, 2012: 1017-1025). Bu kavramın eylem alanı aslında kalkınma etrafında örgütlenen ekonominin yani küreselleşen dünyanın hammadde, nitelikli işgücü ve pazara ilişkin ihtiyaçlarını belirleme ve karşılamadır. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma kavramı bu çalışmadaki bakış açısına göre, her şeyden önce küresel ekonominin güçlenmesine ve yan etkilerinin ortadan kaldırılmasına, devamlılığının sağlanmasına, bunun yanında da tüm kürenin bu kalkınma sürecine dâhil olmasına ilişkin bir anlam ve niyet taşımaktadır. Dolayısıyla kavram aynı zamanda modernleşme sürecinin ilkesi olan “ilerleme” güdüsünün günümüzde aldığı biçim olarak da nitelendirilebilir.

Sürdürülebilir kalkınmanın temeli olarak “ilerleme”, kültürel bir hedef olarak gerek teolojik gerek sosyal gerekse ekonomik bakımdan batılı yaşam biçiminin temel güdüsünü oluşturur. Hazreti İsa'nın doğumunun tarihin sıfır noktası olarak küresel biçimde dayatılmasıyla başlayan küresel tarihin yazarı kuşkusuz Batı'dır. Modern ya da batılı biçimiyle zaman, sezyum atomlarınca belirlenen saniyelere bölünmüş, üretim geleneksel an-

lamından soyutlanarak kâr amacına biat ettirilmiştir. Böylelikle yeniden yazılan tarih ve düz çizgisel zaman geleneği batılı ilerleme güdüsüne hizmet edegelmiştir. Kendisini diğer kültürlerin üzerinde konumlandırarak, tarihsel gelişim çizgisi üzerinde farklı kültürleri kendi ölçütlerine göre sınıflandıran Batı için “gelişmişlik” ya da “geri kalmışlık” ekonominin temel ölçüt olduğu küresel bir ortam yaratır². Küresel çapta dikte edilen bu belirlenmiş metinlerin “giriş, gelişme, sonuç” olarak bölümlenmişinden, sosyal bilimlerin büyük kuramlarındaki evrelere –ki bu evreler de genellikle üç aşamalıdır-, sıçramalara kadar³ kendisini gösterir. Aslında ilerleme fikri ve bu üç duraklı diziliş Hristiyan teolojisinin “binyılcılık” düşüncesinden referans almakta ve Batı kültürünün zaman algısını belirlemektedir: Hazreti İsa'nın öncesi ve sonrası ile biçimlenen ilk iki aşamayı, üçüncü aşama olan “Hazreti İsa dönüncü” tamamlamaktadır (Carrière vd., 2000: 26).

Protestan ahlakının ve peşi sıra Sanayi Devrimi'nin amacı ve uygulamaları, zamanı doğadan uzaklaştırmış, saatin ve makinelerin ritimlerine hapsederek insan-dışılaştırmıştır: Artık vakit nakittir. “Modernliğin ekonomiye geniş yer veren tümel bir proje olduğu bilinmektedir; oysa kalkınma yalnızca bir ekonomik politika değil, ama bütün toplumun reformudur. Bu eşanlı projelerin hepsinin merkezinde ilerleme vardır” (Latouche, 1993: 90). İletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi ile “zaman” ve “yer” kavramları birbirlerinden uzaklaşır. “Yer” artık malların dolaşımını yavaşlatan bir engele dönüşmüştür.

Üretim mekânları (fabrikadaki üretim bandı ya da iç tasarımı bakımından) ve ürünlerin dolaşımıyla (tren, otomobil ve uçak gibi ulaşım teknolojileriyle) yer zamansallaşmıştır. Hatta internetin yaygınlaşmasıyla yer, artık ağlar üzerinden tanımlanabilir sanal bir oluşa zorlanmıştır. Böylelikle küreselleşme süreci hiç olmadığı kadar hızlanarak, kârın temel güdü olduğu bir kültürel biçimi tüm dünya üzerindeki kültürlerle dayatmıştır. Modernleşme olarak tanımlanan bu süreç, kültürün özgün dinamiklerini Giddens'in deyişiyle "yerinden çıkarmış" ve "yeniden yerleştirmiş"tir (1998: 15-24). Bu süreçten en çok toplumsal kurumlar ve onları var eden gelenekler etkilenmiştir. Küresel ekonominin değiş tokuş değerleri; yerel, ulusal ve hatta bölgesel gelenekleri yerlerinden çıkartarak yerlerine, toplumsal yaşam içine tüketilebilir küresel alışkanlıkları enjekte etmişlerdir. Ancak özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte, dünya savaşlarının ardından, ilerlemeye duyulan iman sarsılmış, yerini kültürel müphemliği esas kılan küresel ekonominin pazar yaratma çabası almıştır.

Protestan ahlakını yönlendiren zaman lokomotif, uzun vadedeki amaçlar aşkına şimdiki zamanda ertelenmiş doyumlardır... yani demir kafesin sırrının bu zaman lokomotif olduğuna inanılıyordu. Doyumu ertelemek öz-disiplin sağlayabilir, mutlu olun ya da olmayın, metanetle çalışsınız, çünkü ileride gelecek o ödüle odaklanmışsınızdır... Bir öz-disiplin ilkesi olarak ertelenmiş doyum, yeni paradigmada hiçbir anlam taşımaz; bunun için gereken kurumsal koşullar

eksiktir... Geleceği düşünerek tasarlamak, Protestan Ahlakının özü, artık güvenli olmayan zayıf yapılar nedeniyle geçerliğini yitirdi (Sennett, 2009: 59-60).

Sennett'in sözünü ettiği "geçerliğini yitirme" meselesi bir bakıma Batı ekonomisinin içinden çıktığı kültürü terk ederek, kendisine küresel bir tanım ve çerçeve çizdiği anlamına da gelmektedir. Bu çalışmada "sürdürülebilir kalkınma" kendisini gerçekleştirebilmek için ekonomi başta olmak üzere, onun çatısı altında tek yönlü, küresel bir kültürel ortamın sağlanması süreci olarak ele alınmaktadır. Kuşkusuz bu süreçte kültürlerin çeşitliliği sürdürülebilir kalkınmanın temeli olan ilerleme güdüsüyle tektipleşmektedir.

Modernleşme teorisi, tabii ki, önceki sosyal bilim literatürünün pek çok tartışmasına ve (açık ya da örtük) varsayımına dayalıydı, ama yine de modernleşme literatürü özel bir biçim aldı ve kendine sosyal bilim teorileşmesi içinde özel bir yer edindi. Teorinin anahtar tezi bütün ulusların/halkların/bölgelerin aynı modernleşme yolundan geçtiğini (dolayısıyla aynı olduklarını), ancak tarihin belli bir anında ulusların/halkların/bölgelerin kendilerini bu yolun farklı aşamalarında bulduklarını (dolayısıyla tam da aynı olmadıklarını) savunuyordu. Kamu politikaları yönünden bu anlayış, "kalkınma" konusunda dünya genelinde verilen büyük önemle ifade edildi (Wallerstein, 2011: 43).

Tekrar edilmelidir ki Sözleşme, giriş metninin altıncı cümlesinde kültürü ulusal ve uluslararası kalkınma politikaları için stratejik bir unsur

olarak kabul etmiş; dördüncü cümlede ise kültürel çeşitliliği sürdürülebilir kalkınmanın ana etkeni olarak konumlandırmıştır. Bu bağlamda kültür ve kalkınma daha en başından örtüşürülmüştür. Ayrıca kültürel çeşitlilik; “demokrasi”, “hoşgörü”, “sosyal adalet”, “barış” ve “güvenlik” gibi bugün uluslararası politik ve ekonomik düzlemde oldukça sorunlu kavramlar ve temel amaçlar için “vazgeçilmez nitelik” olarak tanımlanmıştır. Bunun yanında sözleşme, kalkınma hedefi çerçevesinde belli ayrımları giriş metninin sekizinci cümlesinde üretir: “Somut olmayan ve maddi zenginlik kaynağı olarak geleneksel bilginin ve özellikle de yerli halkların bilgi sistemlerinin önemini ve bunların sürdürülebilir kalkınmaya sağladığı olumlu katkı ile uygun şekilde korunmaya ve geliştirilmeye olan ihtiyaçlarını kabul ederek” cümlesi birden fazla kültürel ayrımı içerir. Ayrıca “gelişmemiş” kültürlerin korunması ve geliştirilmesi (iki fiilin de edilgen olduğuna dikkat çekmek elzemdir) kalkınmaya sağlayacakları “olumlu katkı”ya bağlıdır. Sözleşme kendisinden önce yine UNESCO tarafından sunulan “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”ne (2003) birkaç yerde atıf yapmakta ve “somut olmayan” tanımlamasını kullanmaktadır. Farklı kültürler için farklı anlamlar taşıyabilecek “somut olmayan” nitelmesi oldukça müphem bir anlama sahiptir.⁴ Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nin eleştirisine ilişkin makalesinde Gürçayır, ortak akıl ve endişelerin ürünü olmasına rağmen “hem sözleşme metninin hem de uygulamalarının eksikleri, tartışmalı

ve sorunlu olduğu yerleri olduğu”na işaret eder ve sebebin “gelenek” kavramına ilişkin asırlardır süren kafa karışıklığı olduğunu savunur (2011: 6). Benzer bir durum bu çalışmada da iddia edilmektedir: Sözleşmenin işaret ettiği biçimiyle geleneksel bilgi ve yerli halkların bilgi sistemleri ancak sürdürülebilir kalkınmaya sağladıkları katkıyla korunabilir ve geliştirilebilirler. Böylece Sözleşme metninin ifadesiyle geleneğin korunabilmesinin koşulunu kalkınma amacına hizmet etmektedir. Oysaki bu sürece dâhil olmak geleneği yerinden çıkararak, tüketim döngüsüne araç kılmaktır. Dolayısıyla gelenek kavramı bu sözleşmede de müphemleşir. Ayrıca sözleşmenin tümünde “yerli halklar”, “azınlıklar” ve “kadınlar” genelden ayrıştırılmışlardır. Bu da en başından pozitif de olsa “ayrımcılık” durumunu giriş metninde yaratmaktadır: “Kültürlerin, azınlıklara mensup kişilerin ve yerli halklar dâhil herkesin geleneksel kültürel ifadelerini, kendi kalkınmalarını destekleyecek şekilde yaratma, yayma, dağıtma ve bu ifadelerine erişme özgürlüklerinde açığa vurulduğu şekilde canlı tutulmasının önemini dikkate alarak” cümlesi kalkınmayı asıl hedef gösterilirken, aslında “yerli halklar da dâhil herkesin kültürel ifadelerinin” ekonomik döngüde yer edinmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Kadınlara, azınlıklara ve dahi yerli halklara söylemsel bakımdan bu muamele hatta müdahale, “pozitif ayrımcılık” kültürel çeşitliliği işaret eden bu sözleşmeyi amacından uzaklaştırmaktadır.

Madde 1- “Amaçlar”ın “f” bendinde sözleşme “Özellikle gelişmekte olan ülkeler olmak üzere bütün ülke-

ler için kültür ile kalkınma arasındaki bağlantının önemini teyit etmek ve bu bağlantının gerçek değerinin tanınmasını güvence altına almak için ulusal ve uluslararası kapsamda girişilen eylemleri desteklemek” niyetini ifade eder. Bu maddede yukarıda sözü edilen kültür-kalkınma örtüşmesi aşikârdır. Oysa bu örtüşme kültürler arasındaki ekonomik ayrışmayı beraberinde getirir. Kültürel çeşitliliği iki kutba -“gelişmiş” ve “gelişmekte olan”a- indirgeyen sözleşmede esas olanın kalkınma amacı olduğu açıktır. Madde 14- “Kalkınma İçin İşbirliği”nde; “Taraflar özellikle gelişmekte olan ülkelerin kendilerine özgü ihtiyaçlarıyla bağlantılı olarak, dinamik bir kültür sektörünün oluşturulmasını teşvik etmek üzere, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve yoksulluğu azaltmak için işbirliğini, diğerlerinin yanı sıra aşağıdaki yollarla da desteklemeye çaba göstereceklerdir” girişiyle, kültürel çeşitliliği ve kültürlerarası iletişimi yine en başından kalkınma ölçütü ile kısıtlamış, iki kutba indirgemıştır. Burada kültürel ölçüt yine ekonomiktir ve böylece sözleşme kültürü dinamikleşmesi gereken bir sektör olarak tanımlayarak, ekonomik beklentileri karşılamının aracı kılmaktadır.

Sözleşme hem sürdürülebilir kalkınmanın hem de kültürel ifadelerin ancak ekonomik döngüye katılarak kendilerine yer bulabilecekleri iddiasıyla çelişir şekilde ön kabullere ve maddelere de sahiptir. Giriş metnindeki “Kültürün zaman ve mekân içerisinde çeşitli biçimler aldığını ve bu çeşitliliğin insanlığı oluşturan hakların ve toplumların kimliklerinin ve kültürel ifadelerinin özgünlüğünde

ve çoğulluğunda yansıma bulduğunu dikkate alarak” cümlesinde kalkınma ekseninin tek-tipleştirici niteliğinin tersine, çeşitliliği “özgünlük” ve “çoğullukla” tanımlamaktadır. Yine giriş metninde bu kabule hem paralel hem de karşıt olan “Kültürel etkinliklerin, malların ve hizmetlerin hem ekonomik hem de kimliklerin, değerlerin ve anlamların taşıyıcısı olduklarından kültürel niteliğe sahip olduklarına ve bu nedenle yalnızca ticari değeri haiz olarak değerlendirilmemeleri gerektiğine kani olarak,” kabulü dikkat çekicidir. Sözleşme, ticari terimler olan “mal ve hizmet”lerle tanımladığı kültürün yalnızca ticari bakımdan değerlendirilmemeleri gerektiğini iddia eder. Aslında sadece bu iddia bile sözleşme metninin aynı maddede kendisiyle nasıl çeliştiğinin güçlü bir örneğini sunmaktadır.

Diğer bir çelişki unsuru da yine giriş metnindeki “Hızla gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri ile kolaylaşan küreselleşme süreçlerinin, kültürler arasında ileri etkileşim için daha önce görülmemiş koşullar yaratmakla birlikte, aynı zamanda kültürel çeşitlilik açısından, özellikle zengin ve fakir ülkeler arasındaki dengesizlik riskleri bakımından bir güçlüğü temsil ettikleri” saptamasıyla ortaya çıkar. Diğer kabul ve maddelerde yok sayılan kültürler arasındaki ekonomik dengesizliklerin önemli bir etken olduğu ölçütü burada kabul edilmektedir ve kültürel çeşitlilik için dengesizlik bu saptamada risk olarak tanımlanmaktadır. Oysa önceki kabul ve maddelerde kültürler adeta olağan bir gelişim çizgisinde dizilmiş, koşulsuz biçimde kalkınmanın benzer adayları olarak tanımlanmışlardır.

Sözleşme metnine ilişkin eleştirinin üretilebileceği bir diğer boyut da sözleşmenin içeriğinin küreselleşme sürecinden beslendiği ve bu nedenle müphemlikten payını almış olduğudur. Madde 1- Amaçlar “b” bendi, “Kültürlerin gelişmesi ve karşılıklı ve yararlı bir şekilde serbestçe etkileşime girmeleri için gerekli koşulları yaratmak”, “c” bendi “Kültürlerarası saygı ve barış kültürü yararına dünya üzerinde daha geniş kapsamlı ve dengeli kültürel değişimleri sağlamak amacıyla kültürlerarası diyalogu teşvik etmek” ve “d” bendi “Halklar arasında köprüler kurma ruhu içerisinde kültürel etkileşimi geliştirmek için kültürlerarasılığı teşvik etmek” gerek kullanılan kavramlar gerek betimlemeler gerekse hedefler bakımından müphemdir. Sözleşmeye taraf olan ülkelerin, değil eyleme yönelik almaları gereken karar ve tedbirler, neyi hedeflemeleri gerektiğine ilişkin somut hiçbir durum işaret edilmemektedir.

Kültürel Çeşitlilik ve Kültür Endüstrisi

Kültürün endüstrileşmiş biçimine geçmeden önce “kültürel çeşitliliğin” politik karşılığına kısaca göz atmalıdır. Bugün, “kültür” kavramı ancak 1960’lardan bu yana dönüşümüyle birlikte anlaşılabilir. Kavram önceki birleştirici işlevini, aşkın tanımını yavaş yavaş terk ederek, özgül bir kimliğin olumlamasına dönüşmüştür. Artık çözümün yolu kültürden geçmemekte, kültür tersine sorun odağı olarak anılmaktadır. Mücadelenin aracı olan kültür artık özgül bir pratik ve politik bir arenadır. “Son yirmi otuz yıldır dünyanın gündemine egemen üç radikal siyaset biçimi için –devrimci milli-

yetçilik, feminizm ve etnik mücadelegen gösterge, imge, anlam, değer, kimlik, dayanışma ve kendini ifade etme olarak kültür, siyasi mücadelede oldukça revaçtadır; ama gücün alternatifi olarak değil” (Eagleton, 2005: 51). Eagleton’ın yorumunda en önemli olan nokta “özgül kimliklerin” çeşitliliğinin politik kabulüne rağmen kültürün ya da kültürel çeşitliliğin “gücün alternatifi olarak” işlev görememesidir. Bu durum da eleştiride ekonomi politik bakışı zorunlu kılmaktadır: “Kültürün güce alternatif olamayışının temel nedeni nedir?”.

Kavramsal çözümlenmeye devam edilirse, “küreselleşme” süreci kendisiyle birlikte sıklıkla tekrar edilen ve yeniden tanımlanan kavramları da beraberinde sosyal bilimler alanına taşımıştır. Bu kavramlardan birisi olan “bölgesel çalışmalar” İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Bileşik Devletleri’nin küresel güç olarak dünya sahnesine çıkmasıyla gündeme gelmiştir ve halen güncelliğini sürdürmektedir. Daha önceleri Batı tarafından “oksidantalizm” (garbiyatçılık) ve “oryantalizm” (şarkiyatçılık) arasında yapılan kültürel sınıflandırma yerini, düşünsel bakımdan bu ayrıma çok da uzak olmayan bölgesel çalışmalara bırakmıştır. Oryantalizm, Batı kültürünün Doğu’yu kendisine göre konumlandırma muhayyilesidir. “Şarkiyatçılık, stratejisi gereği, Batılıya görece üstünlüğünü hiç yitirmeksizin Şark’la kurabileceği bir olanaklı ilişkiler dizisi sağlayan bu esnek konum üstünlüğüne dayanır hep” (Said, 2010: 17). Bu konumlandırma doğrudan “modernleşme”, “az gelişmişlik” ve “bağımlılık” gibi kavramları da beraberinde taşıy

ki bu çalışmada tartışılan sözleşmede de “kalkınma”, “gelişmiş ülkeler” ve “geri kalmış ülkeler” ayrımı sıkça tekrarlanır.

On dokuzuncu yüzyılın başından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna değin, Şark ile Şarkiyatçılıkta Fransa ile İngiltere egemendi: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Şark'a Amerika egemen oldu, eskiden Fransa ile İngiltere'nin yaklaştığı gibi yaklaştı Şark'a. İtici gücü –Garp'ın (İngilizlerin, Fransızların, Amerikalıların) Şark karşısındaki görece büyük gücünü pekiştirip dursa da- son derece üretici olan bu yakınlıktan, Şarkiyatçı dediğim yüklü metinler bütünü doğdu (Said, 2010: 14).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyal bilimlerde yapılan çalışmaları tanımlamak üzere yeni bir kuramsal kategori olarak ortaya çıkan bölgesel çalışmalar zamanla Amerika Bileşik Devletleri kontrolünde tüm Batı'da yaygınlık kazanmıştır. Bu çalışmaların temelinde bölgelerin coğrafi bir alan olarak üzerlerindeki kültür, tarih ve hatta dillerle bir bütünü temsil ettiği varsayımı bulunmaktadır. Çalışmaların temel motivasyonu ise Amerika Bileşik Devletleri'nin dünyanın çeşitli bölgelerinde etkinliğini güçlendirmek ve sürdürmek üzere ihtiyaç duyduğu bilgi ve uzmanlıktır (Wallerstein, 2011: 40). Sözleşmedeki Madde 19- “Bilgi Değişimi, Analizi ve Yayımı”yla yukarıda sözü edilen, oryantalizmin yerini alan bölgesel çalışmaların kültürel alanlara ilişkin veri toplama amacının örtüştüğü iddia edilebilir. Madde, kültürel ifadeler alanında devlet ve özel örgütlerin veri tabanının UNESCO tarafından oluşturulacak bir veri tabanında sürekli güncellen-

ceğini, bu veri tabanının aynı zamanda gerçekleştirilen en iyi uygulamalara da yönelik olması gerektiğini, böylelikle “UNESCO Sekreterlik bünyesinde bulunan mekanizmaları kullanarak, ilgili tüm bilgilerin, istatistiklerin ve en iyi uygulamaların toplanmasını, analizini ve yayımını kolaylaştıracağı” iddiasına sahiptir. Bu iddianın kültürün “stratejik bir unsur” olarak tanımlandığı bu sözleşmede ne denli tarafsız olabileceği ya da kimin stratejilerine hizmet ettiği yapılabilecek diğer bir çalışmanın konusudur. Bu çalışmayı ise tek-tipleşme süreci ve kültürel hiyerarşide Batı'nın birincil pozisyonu bakımından ilgilendirmektedir.

Sözleşmede kültürel çeşitliliğin bölgesellikle ilişkisi kadar ulusal ve yerel bağlamlara da sahip olduğu iddia edilmektedir. Sözleşmenin tarafı ve uygulayıcısı olarak görülen ulusal aktör devletlerdir. Devletler Madde 2- Rehber İlkelerin ikinci bendi olan “Egemenlik İlkesi”nde “kendi ülke- rindeki kültürel çeşitliliği korumaya ve geliştirmeye yönelik önlemleri ve politikaları kabul etmekte egemen hakka sahip” oluşlarıyla tanımlanır. Ancak aynı maddenin üçüncü bendi, “Bütün kültürler için eşit itibar ve saygı ilkesi”nde ise azınlıkların ve yerli halkın kültürlerinin diğer kültürlerle eşit itibar ve saygı görmesi gerektiğini iddia eder. Hiç kuşkusuz uygulamada bu iki maddenin örtüşmesi mümkün değildir. Ayrıca “itibar” ve “saygı” bu kültürlerin yaşamlarını sürdürmelerine ilişkin ne yapılmasına gerektiğine yönelik herhangi somut bir öneri değil ancak nitelemedirler. Yerele ilişkin tutumuyla da sözleşme ilgi çekicidir. “Yerli hakların bilgi sistemleri” baş-

ta olmak üzere yerele ilişkin unsurlar gelenekle ve geleneksel olmakla tanımlanmıştır. Tıpkı oryantalizmin bir zamanların “yüksek kültür”lerini araştırdığı gibi, klasik antropolojinin de konusu yerlilerdir. Her iki türdeki ötekileşmiş kültürlerin örtüştükleri nokta “gelenek”tir:

Gelenek, söz ve yazı ile aktarılagelmiş, yaşama deneyimi içinde ve alışkanlıkla töre, gelenek, teamül, örf, âdet ve ritüel halinde kalıp biçim kazanmış, günlük yaşamın en basit davranışlarından en yüksek etkinliklere kadar hep belirleyici olan ve tüm bu nitelikleriyle temel bir kültür ögesi olarak kendini gösteren bir fenomendir... Gelenek, her şeyden önce, geride kalmış olan bazı şeylerin bugün de yaşamakta, etkisini devam ettirmekte olmasını ifade eder. Bu nedenle, her dönemde, onu sahiplenip korumak isteyenlerle, geçmişini fazla önemsemeyen, buna karşılık geleceğe yönelik beklentileri yüksek olanlar ve yenilikçi bir tavırla onu eleştirenler arasında bitmeyen bir tartışma vardır (Özlem, 2008: 59-60).

Modernleşme süreci, kültürlerin düzenleyici unsuru olan geleneği kendisinin karşıtı olarak konumlandırmıştır. Bu süreci “gelenek-ötesi” olmakla tanımlayan Giddens için süreksizlik gelenekten boşalan yeri doldurmuştur ve öne sürdüğü “yerinden çıkarma” ve “yeniden yerleştirme” pratikleri küresel ve yerel olan arasındaki gerilimden beslenir (1998: 15-27). Gelenek yerini alan kurumlara duyulan soyut güven aynı zamanda yerinden çıkarma düzeneklerinin de kaynağıdır. Bu düzeneklerden ilki mübadeleyi sağlayan para gibi simgesel araçlar, diğeri ise

uzmanlık sistemleridir (1998: 32-34). Bu sözleşme ve sözleşmeyi gerçekleştiren kurum olan UNESCO da bir uzmanlık sistemi olarak tanımlanabilir. Geleneklerin varoluş kalıpları, ritüelleri, kendilerini muhafaza biçimleri etkinliklerini yitirmesiyle ortaya çıkmaya başlayan kültürel tek-tipleşme tehlikesine karşı önlem almak modern zamanlarda uzmanlık sistemlerinin görevi haline gelmiştir. Bölgesellik, ulusallık ve yerellik bakımından gerek modernleşme sürecinde gerekse sözleşmede ortaya çıkan çelişki ve sorunlar, sözleşmenin tanımlayıcı unsurunun “küresellik” olduğu sonucuna götürmektedir. Özelden bu sözleşmenin genelde ise UNESCO’nun uluslararasılaşma değil, küreselleşme süreci içinde değerlendirilmesi gerekliliği bu çalışmanın diğer bir iddiasıdır. Bu iddia UNESCO’nun etkinliklerinden öte stratejik ve dolayısıyla ideolojik konumlanması bakımından öne sürülmektedir. UNESCO’nun Bileşmiş Milletlerin alt örgütlenmesi olduğu, Birleşmiş Milletlerin de Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile İkinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında kurulduğu göz önünde bulundurulursa örgütün küresel niteliğinin bölge, ulus ve yerel tanımlamalarının hepsinin üzerinde olduğu açıklık kazanmaktadır.

Kültürel çeşitliliğin karşısında duran en önemli tehlike olan yerelliğin yerinden çıkartılarak küresel sisteme eklenmesi kuşkusuz birçok farklı bağlamda ele alınabilir ancak bu çalışmada sözü edilecek iki temel kavram “küreyerelleşme” ve “kültür endüstrisi”dir. “Küreselleşme” (globalization) ve “yerelleşme” (localization)

kavramlarının birleştirilmesinden ortaya çıkan küreyerelleşme melez bir kavramdır ve bazen “küyerelleşme” ya da karşıt bir konumlandırma ile “küreyelleşme” olarak kullanılmaktadır (Akşit, 2006: 33). Ancak çalışmada kullanılan “küreyerelleşme” terimi kavramın işaret ettiği süreçte küreselleşmenin belirleyici rolünü imlemek üzere farklı bir adlandırmayla (“küreyerelleşme” olarak) kullanılmaktadır (Oğuzhan, 2011: 96). Küreyerelleşme, kültürel çeşitliliğin pazar payı oluşturabildiği ve kâr amacına hizmet edebildiği ölçüde var olabildiğine işaret eder. Küresel ve yerel arasındaki ilişki çift taraflı değildir: Yerel kültür, tek-tipleşmiş küresel kültürü özgün dokusu ile canlandırdığı, kendini bu kültürle “uyumlulaştırdığı” sürece var olabilir. Bu durum “yerinden çıkarma” ve “yeniden yerleştirme” pratikleri ile örtüşür. Dolayısıyla yerel, yerinden ve onu var eden toplumsal bağlamlardan sökülüp çıkarılır ve küreselleşme sürecinin kâr/ilerleme amacına hizmet eden bir bağlama eklenir. Küreyerelleşme sürecini tartışmaya ve anlamaya imkân verecek kapsayıcı kavram “kültür endüstrisi”dir.

Kültür endüstrisi bildik şeyleri yeni bir nitelikte birleştirir. Tüm dallarda, kitleler tarafından tüketilmeye uygun olan ve bu tüketimi büyük ölçüde belirleyen ürünler, az çok planlı bir biçimde üretilir. Tek tek dallar, yapıları açısından birbirlerine benzer ya da en azından iç içe geçer. Adeta boşluk bırakmayacak bir sistem oluştururlar. Bugünkü teknik olanaklar, ekonomi ve yönetimin yoğunlaşması da bunu yapmalarına olanak verir. Kültür endüstrisi, müşterilerinin kas-

ten ve tepeden bütünleştirilmesidir (Adorno, 2008: 109-110).

Sözleşmenin Madde 4- “Tanımlar” başlığının altında temel kavramları açıklanır. Bu tanımlar arasında ilk dikkat çeken “kültürel endüstri” ve “kültürel etkinlikler”dir. Bu kavramlardan ilki olan kültürel endüstri, “...kültürel malları veya hizmetleri üreten ve dağıtan endüstrileri ima eder”. “Kültürel etkinlikler” ise “mallar ve hizmetler, ticari değeri hesaba katılmaksızın özel niteliği, kullanımı ve amacı bakımından değerlendirildiğinde kültürel ifadeleri somutlaştırılan ve aktaran etkinlikleri, malları ve hizmetleri ima eder”. Bu iki tanımla temelde işaret edilen kültürle nitelenen bir endüstri biçimidir. Üretim, dağıtım ve tüketim döngüsüne dayalı olan herhangi bir endüstrinin sözleşmede iddia edildiği gibi “ticari değeri hesaba katılmadan” düşünülmesi kuşkusuz mümkün değildir. Bu bağlamla ele alındığında “kültürel endüstri” de “kültür endüstrisi” de aynı durumu işaret etmektedir; ancak “kültürel endüstri” kültürün pazara çıkışına olumlu/verimli bir açıdan bakarken, “kültür endüstrisi” kavramı tam karşıtı bir anlayışın yani eleştirinin ürünüdür.

Sözleşmenin Madde 14- “Kalkınma İçin İşbirliği” “a” bendi kültürün endüstriye dönüşme sürecinin “gelişmekte olan ülkeler”e nasıl uygulanması gerektiğini açıklar: “Taraflar, özellikle gelişmekte olan ülkelerin kendilerine özgü ihtiyaçlarıyla bağlantılı olarak, dinamik bir kültür sektörünün oluşturulmasını teşvik etmek üzere, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve yoksulluğu azaltmak için işbirliğini, diğerlerinin yanı sıra aşağıdaki yollar-

la da desteklemeye çaba göstereceklerdir”. Sözü edilen yollar “üretim ve dağıtım kapasitelerini güçlendirmek”, “küresel piyasa ve uluslararası dağıtım şebekelerine erişimi kolaylaştırmak”, “yerel ve bölgesel piyasaların oluşmasına olanak sağlamak”tır. Bu amaçların kültürel çeşitliliği korumak ya da geliştirmekten çok, kültürü bir endüstriye dönüştürmek üzere sıralandığı açıktır ve bu yolların nasıl sağlanacağı hakkında bilgi yoktur. Maddenin “c” bendi: “özellikle kültürel endüstriler ve girişimler alanında teknoloji ve teknik bilgi aktarımı için uygun teşvik önlemlerinin uygulamaya konulması yoluyla teknoloji aktarmak”, üretim güçlerini; teknolojiyi ve “know how”ı elinde tutan kültürler ve bu kültürlerin ürünlerini tüketmeye zorlanan kültürler arasındaki ekonomik uçurumu besleyecek niteliktedir. Diğer yandan McLuhan’ın meşhur “Araç iletidir” savı bugünkü teknolojik düzlem çerçevesinde yeniden yorumlandığında iletişim bilimleri açısından oldukça tartışmalı bir noktaya temas etmektedir (2001). Her kültür, tarih boyunca kendi pratiklerini oluştururken, diğer yandan bu pratiklere özgü, geleneksel aktarım araçlarını da kullanmıştır. Bu özgün araçların ve araçlarla kodlanan kültürel ifadelerin sözleşmede mevzu dahi olmayarak yalnızca batılı araçların ve onların kodlama rejimlerinin referans alınışı diğer bir çelişkidir. Maddenin yine “c” bendinin “özellikle kültürel endüstriler ve girişimler alanında teknoloji ve teknik bilgi aktarımı için uygun teşvik önlemlerinin uygulamaya koyulması yoluyla teknolojiyi aktarmak” cümlesi araca ilişkin hassasiyetin taşınmadığının bir ifadesidir.

İfadeyi mümkün kılan aracın kültürel bir iletiyi kodlarken onu “yerinden çıkartarak” “yeniden yerleştirmesi” aslında tek-tipleşme sürecinin de bir parçasıdır çünkü bu tek-tipleştiren araçlar gelenekten değil, bilime dayalı uzmanlık sistemlerinden referans alır. Kuşkusuz bir türkünün televizyon programında şarkıcı tarafından icra edilmesiyle Anadolu’da yerel bir ritüelde söylenmesi arasında oldukça önemli kültürel farklar vardır: “Araç iletidir” çünkü araç iletiyi kodlarken onu doğal ortamından uzaklaştırır ve kodları yaratan kültüre göre yeniden üretir. İfadenin biçimindeki dönüşüm doğrudan içeriğini de etkiler. Sözleşmenin iletişim araçlarına kodlama biçimine ve dil oluşturması bakımından farklılıklarına kayıtsızlığı, Madde 4-“Tanımlar”ın “kültürel çeşitlilik” bendinde alenen belirtilmiştir: “Kültürel çeşitlilik, yalnızca insanlığın kültürel mirasının kültürel ifadelerin çeşitliliği aracılığıyla ifade edildiği, çoğaltıldığı ve aktarıldığı çeşitli yollarla değil, aynı zamanda hangi araç ve teknoloji kullanılırsa kullanılsın, muhtelif sanatsal yaratım, üretim, yayılım, dağıtım ve kullanım biçimleriyle de ortaya konur”. Bu tanımdaki “hangi araç kullanılırsa kullanılsın” deyişi araç, diğer bir deyişle aktarım geleneği meselesini sözleşmenin gözden kaçırdığını ya da dikkate almadığının göstergesidir. Oysa aracın ve onun kullanımının niteliği kültürel çeşitliliğe ilişkin önemli kaynaklardan birisidir.⁵

Kültür endüstrisinde bir ilerleme olarak ortaya çıkan, endüstrinin sürekli yenilik olarak sunduğu şey, hep aynı olanın kılığının değiştirilmesinden ibarettir; değişikliğin her

yerde gizlediği, kültür üzerinde ege-
men olduğu günden beri değişmeden
kalan kâr güdüsü gibi değişmeyen bir
iskelettir. Ancak, endüstri sözcüğünü
düz anlamıyla anlamamak gerekir. Bu
sözcük, konunun standartlaştırılma-
sına –her sinema izleyicisinin bildiği
gibi- ve yaygınlaştırma tekniklerinin
rasyonelleştirilmesine gönderme ya-
par, dar anlamda üretim süreçlerine
değil (Adorno, 2008: 112).

Kültürel çeşitliliğin birbirleri-
nin karşısı olarak konumlandırılmış
ancak aynı duruma işaret eden “kül-
tür endüstrisi”nin ya da “kültürel
endüstri”nin zihinsel koşullarında
kendini sürdürmesi imkânsızdır. Her
iki kavramın da işaret ettiği şey “yu-
karıdan/küreselden yapılan müdahale
ve çerçeveleme”dir.

“Kültür endüstrisinin bütün dal-
larında, kitlelerin tüketimi için biçim-
lendirilen ve büyük ölçüde bu tüketim-
in doğasını belirleyen ürünler az çok
bir plan doğrultusunda imal edilir.
Tek tek dallar birbirlerine yapı olarak
benzer veya en azından birbirleriyle
uyumludurlar; neredeyse kesintisiz
bir sistem halinde sıralanırlar. Bu
teknik olanaklar kadar ekonomik ve
yönetimsel yoğunlaşma sayesinde ger-
çekleşir” (Mutlu, 1998: 231).

Çeşitlilik adına alınan önlemler
kimi zaman farklı geleneklerden
referans alan kültürel çeşitliliğin bir
fanusa yerleştirilerek, seyirlik ya da
turistik bir nesneye dönüştürülmesine
neden olmaktadır. Bu nedenle kültü-
rel çeşitliliğin korunması ve geliştiril-
mesi için küresel bir platform yarata-
rak, bu çeşitliliği “küreselden inme”
biçimde sağlamak kültüre değil ama
piyasa koşullarına hizmet etmektedir.

Metalaşarak küresel pazara çıktığı
anda kültür, kendine özgü geleneğini,
zamanını ve mekânını kaybeder. Do-
layısıyla kültürel çeşitliliği korumaya
ve geliştirmeye ilişkin “uluslararası”/
küresel tedbirler almak ya da bunları
uygulamaya koymak kültürel çeşitlili-
ğe herhangi bir fayda sağlamayacaktır.
Bunun yerine, kültürlerin özgün
niteliklerini muhafaza etmelerinin ve
geliştirmelerinin Batı-dışı, farklı düş-
ünme biçimleriyle de nasıl sağlanabi-
leceği üzerine düşünmek gereklidir.

Kültürden söz eden, bilerek ya da
bilmeyerek yönetimden de söz ediyor
demektir. Felsefe ve din, bilim ve sa-
nat, yaşam tarzları ve töreler gibi bir-
birinden farklı bu kadar çok şeyin ve
ayrıca bir çağın nesnel tininin tek bir
‘kültür’ sözcüğüyle özetlenişi, daha en
baştan, tüm bunları yukarıdan baka-
rak bir araya toplayan, taksim eden,
ölçüp biçen, organize eden bir idarî
bakışı ele veriyor (Adorno, 2008: 121).

Sonuç

“Kültürel İfadelerin Çeşitlili-
ğinin Korunması ve Geliştirilmesi
Sözleşmesi”nin çelişkilerini ve eleştiri-
sini eksen alan bu çalışmada kültürel
çeşitlilik, birbirleriyle bağlantılı temel
iki kavramla ele alınmıştır: “sürdürü-
lebilir kalkınma” ve “kültür endüstri-
si”.

Sürdürülebilir kalkınma esasen
ekonominin bir kavramıdır ve aynı
zamanda Hristiyan teolojisine daya-
lı ilerleme güdüsünden referans alır.
Modernleşme sürecini belirleyen ve
ilerleme vaadiyle kültürünü, kültürler
piramidinin tepesinde konumlandırın
Batı, diğeri üzerindeki egemenliği-
ni onların geleneklerinden uzaklaş-
malarını salık vererek pekiştirir. Bu

bağlamda en güçlü kozu ekonomik kalkınmadır ve bu kozu çeşitli küresel örgütlenmelerle “aşağıda” konumlandığı kültürleri yönlendirmekte kullanır. Bu süreçte en çok zarar gören olguların başında gelenekler gelmektedir. Modernleşme sürecinde geri kalmışlığın nedenlerinden biri olarak gösterilen gelenek, terk edilmesi gereken yüke dönüşmüştür. Oysa gelenekler kültürlerin varlığının ve çeşitliliğin garantisidir: “Şu açıklıkla söylenmelidir: Gelenekçilik; bilimcilik, rasyonalizm, Aydınlanmacılık, ilericilik ve devrimciliğin içerdikleri hoşgörüsüzlükten ve dogmatizmden daha fazla hoşgörüsüzlük ve dogmatizm içermez” (Özlem, 2008: 79).

Kültürlerin çeşitliliği küreselleşme sürecindeki tek-tipleşmeye öylesine kısıtlanmıştır ki kültürler varlıklarını ya geleneklerini pazara çıkararak ya da onlardan vazgeçerek sürdürebilirler. Kültür endüstrisinin yönettiği bu süreçte geleneğin boşluğunu alışkanlıklara dayalı tüketim kalıpları alır. Çalışmada “sürdürülebilir kalkınma” ve “kültür endüstrisi” kavramları çerçevesinde verilen birçok örnekle işaret edildiği üzere sözleşme, kültürel çeşitliliği garanti altına almak yerine, Batı kültürünün küresel pazardaki ilerleme güdüsüne hizmet etmektedir.

Ayrıca bu “küresel” sözleşme, “bölgesel”, “ulusal” ve “yerel” kavramları arasında bir karmaşa üretir. Kuşkusuz bu karışıklık sözleşmenin alt okumasını yapmaya da imkân vermekte, sözleşmeyi niyeti bakımından “küresel” olarak tanımlamayı mümkün kılmaktadır.

En insanlık dışı durumlarda bile insanî bir şeylerin filizlenmesi için can atan ve “controversial issues”u [tartışmalı konular] gündemine almayan bir insanlık adına, yönetim kurallarının uluslararası ideallerini kendi kanlarıyla yazan UNESCO şairleri yerden pıtrak gibi bitmektedirler... Batı’da genel bağlayıcılığı olan, kalıcı değerleri araştırmaya yönelik projelerin, az gelişmiş ülkelere göz ucuyla bakılarak finanse edilmesine hiç kimse şaşırmayacaktır (Adorno, 2008: 140).

Kültürlerin tek-tipleşmelerinin önemli faillerinden biri olan kültür endüstrinin araçları, kültürel ifadelerin özgün biçimlerini ve içeriklerini yok eder. Onları, teknolojiyi üreten Batı kültürünün kodlarına uyumlu biçimde yeniden üretir. Sözleşme bu durumu yok sayarak tek-tipleşmenin çözüm yolu olarak teknoloji ithalinin imkânlarının çoğaltılmasını salık verir. Oysa bu ithalleştiren süreçte kültürel ifadeler özgün değerlerini kaybetmekte ve varlıklarını ekonomik bir değer olarak pazara çıkarabilirlerse sürdürmektedirler. Bu nedenle sözleşmenin her şeyden önce küresel ekonomik eşitsizlik ve kültürel üretim koşulları üzerine eşitlikçi bir duruş üretmiş olması gerekmektedir.

Kültürel çeşitliliği “korumak” ve “geliştirmek” yukarıdan müdahale değil, aşağıdaki imkân ve araçları geliştirmekle mümkündür. Neticede bu çalışma, yerel ve hatta bölgesel değerleri korumak adına, “Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi”ne taraf olmayı seçmeme tutumunu desteklemektedir.

NOTLAR

- 1 Kanun Tasarısı, Bakanlar Kurulu tarafından 22.08.2011 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisine gönderilmiştir. <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0292.pdf>
Tasarı hakkında Dışişleri Komisyonu raporunu sunmuştur, Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonun raporu halen beklenmektedir. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=93885
- 2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Blackwell Siyasal Düşünceler Ansiklopedisi-I “ilerleme” 1994: 399.
- 3 Ayrıntılı bilgi için bkz. Comte, Hegel, Marx vd.
- 4 “Somut olmayan” nitelemesi kültürel öğeler için kullanıldığında temel bir anlam sorunu yaratmaktadır. Nitelemenin literal anlamı neredeyse nesnel dünyanın ötesini çağrıştırmaktadır. Oysaki örneğin Nasreddin Hoca'nın yüzyıllardır yaşayan herhangi bir fikrasi dahi elle tutulur, gözle görülür bir kültürel yapıttan daha somut olarak nitelebilir. Kuşkusuz yeni bir niteleme önermek bu çalışmanın sorumluluğu değildir ancak nitelemeyle kast edilen ne olduğunu daha iyi kavramak UNESCO'nun çalışmalarına ilişkin bilgi edinmekle mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Oğuz, M. Öcal. “UNESCO, Kültür, Türkiye”. http://www.kafkas.edu.tr/ars_mer/turk_halk_bil_arsm/genbil/kultur.pdf
- 5 Kuşkusuz bu çalışma sözleşmenin uygulama süreçlerini değil, metnini referans almaktadır. Bu durum giriş bölümünde de belirtilmiştir. Böylece uygulamaya ilişkin eleştiri başka bir çalışmanın konusu olması gerektiği tekrarlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Adorno, Theodor. *Kültür Endüstrisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Akşit, Bahattin. “Küreselleşme, Kültür ve Uygarlık”. *Küreselleşme ve Türk Uygarlığı Uluslararası Sempozyumu Kitabı*. Bişkek: Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Bossel, Hartmut. “Indicators for Sustainable Development: Theory, Method and Applications.” *Manitoba: International Institute for Sustainable Development*, 1999.
< <http://www.iisd.org/pdf/balatonreport.pdf> > erişim tarihi Şubat 2012.
- Bozlağan, Recep. “Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı”
<http://www.iudergi.com/tr/index.php/sosyalsiyaset/article/viewFile/277/261> erişim tarihi 17 Şubat 2012.

- Carrière, Jean-Claude vd. *Zamanların Sonu Üzerine Söyleşiler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Eagleton, Terry. *Kültür Yorumları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Gürçayır, Selcan. “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Üzerine Eleştirel Bir Okuma.” *Millî Folklor*, 2011, Yıl: 23, Sayı: 92, 5-12 <http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/92/01-.pdf> erişim tarihi 14.03.2012.
- Latouche, Serge. *Dünyanın Batılılaşması*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.
- McLuhan, Marshall ve Quentin Fiore. *The Medium is the Message*. Almanya: Gingko Yayınları, 2001.
- Miller, David vd. (yay. hzl.). *Blackwell Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, Cilt I. Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994.
- Mutlu, Erol. *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ark Yayınları, 1998.
- Oğuz, M. Öcal. “UNESCO, Kültür, Türkiye.” *Millî Folklor*, 2007, Yıl: 19, Sayı: 73, 5-11. http://www.kafkas.edu.tr/ars_mer/turk_halk_bil_arsm/genbil/kultur.pdf erişim tarihi 14.03.2012.
- Oğuzhan, Özlem. “Hoca Bir Gün Modernitenin Ruhuna El Fatiha Okur.” *Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu Ulusal İletişim Kongresi Bildiriler Kitabı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını, 2011.
- Özlem, Doğan. “Gelenek, Kopuş ve Felsefe”. *Baykuş Felsefe Yazıları Dergisi*, Sayı 1. İstanbul: Alef Yayınevi, 2008.
- Said, Edward. *Sarkiyatçılık*. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- Sennett, Richard. *Yeni Kapitalizm Kültürü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2009.
- UNESCO. “Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi”
< <http://www.unesco.org.tr/?page=11:144:5:turkce> > erişim tarihi 12 Mart 2012.
- Wallerstein, Immanuel. *Sosyal Bilimleri Açın*. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- “Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi” hakkında kanun tasarısı için: <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0292.pdf>
- TBMM kanun tasarısı bilgileri için: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=93885